

تفکر و مدیریت

پایه دکوتر مزدوران شرق

تأليف:

مهدی رفیعی - زینب آزمون

نشر چهار دفت

سرشناسه: رفیعی، مهدی، ۱۳۲۲ -
عنوان و نام پدیدآور: قلعه میرزا رفیع‌خان (فورگ):
پایگاه حکومتی مرزداران شرق قهستان / مؤلفان مهدی رفیعی،
زینب آزمون.

شناسه افزوده: آزمون، زینب، ۱۳۵۶ -
مشخصات نشر: بیرجند: نشر چهار درخت، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۲۰۹ ص: مصور (بخشی رنگی)، نقشه
(رنگی)، نمونه، جدول (رنگی): ۲۹×۲۲ س.م.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۴۲۱-۲۲-۱
یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۷۷ - ۱۸۰.

عنوان دیگر: پایگاه حکومتی مرزداران شرق قهستان.
موضوع: قلعه‌ها - ایران - خراسان جنوبی
موضوع: Castles -- Iran -- Khorasan (southern)
موضوع: قلعه‌ها - ایران - خراسان جنوبی
موضوع: Mirza Rafi' Khan, Castles (Iran)
موضوع: فورگ (بیرجند)

موضوع: Buzurg (Birjand, Iran)
وضعیت فهرست نویسی: فیا
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۸۲۹۰۴۳
رده بندی کنگره: ۱۳۹۶۴/۹۷/۵۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۸۶۸۰۷

نشر چهار درخت

بیرجند، خیابان معلم، خیابان قدس شرقی، جنب اداره مسکن و شهرسازی،

مجتمع باران، نشر چهار درخت

تلفن: ۳۲۴۳۳۲۸۶ - ۰۵۶ همراه: ۵۶۱۷۱۵۵ ۰۹۱۵

www.4derakht.ir

تألیف: مهدی رفیعی، زینب آزمون

ویراستار علمی: دکتر حسن کریمیان

نشر: نشر چهار درخت

محل نشر: بیرجند

طراح: مهدی رفیعی

معماری: مارد درخت

چاپ اول: ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰

چاپ و صحافی: واصل

شابک: ۹۷۸-۸۴۲۱-۲۲-۱

قیمت: ۱۰۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق این اثر متعلق به مهدی رفیعی می باشد.

فهرست مطالب

پیش‌گفتار

مقدمه

فصل اول: بسترهای شکل‌یابی

درآمد

بخش نخست: بسترهای جغرافیایی

استان خراسان جنوبی

الف: جغرافیای سیاسی استان خراسان جنوبی

ب: جغرافیای طبیعی استان خراسان جنوبی

• زمین‌شناسی

• توپوگرافی

• تکتونیک و زلزله‌خیزی

• خاک‌شناسی

• منابع آب

• اقلیم

• پوشش گیاهی

ج: جغرافیای انسانی استان خراسان جنوبی

شهرستان درمیان و روستای فورگ

الف: جغرافیای سیاسی

ب: جغرافیای طبیعی

• زمین‌شناسی

• توپوگرافی

۲۱	• تکتونیک و زلزله خیزی
۲۲	• خاک شناسی
۲۲	• منابع آب
۲۵	• اقلیم
۲۶	• عناصر اقلیمی
۳۰	• اقلیم روستای فورگ
۳۰	• پوشش گیاهی
۳۱	• حیات جانوری
۳۱	ج: جغرافیای انسانی
۳۳	بخش دوم: بسترهای تاریخی
۳۳	۱. وجه تسمیه خراسان، قهستان، درمیان و فورگ
۳۳	خراسان
۳۳	قهستان
۳۳	درمیان
۳۴	فورگ
۳۴	۲. قهستان در دوران پیش از اسلام
۳۴	• قهستان در دوره هخامنشیان
۳۵	• قهستان در دوره اشکانیان
۳۵	• قهستان در دوره ساسانیان
۳۵	۳. قهستان در قرون اولیه اسلامی (قرن ۱ تا ۵ هجری قمری)
۳۶	• مهاجرت اعراب به قهستان
۳۶	• قهستان در دوره بنی امیه
۳۶	• قهستان در دوره عباسیان
۳۷	• طاهریان در خراسان
۳۷	• قهستان در دوره صفاریان
۳۷	• قهستان در دوره سامانیان
۳۷	• قهستان در دوره غزنویان
۳۸	۴. قهستان در قرون میانی اسلام (قرن ۵ تا ۹ هجری قمری)
۳۸	• قهستان در دوره سلجوقیان
۳۹	• قهستان در دوره مغولان
۴۰	• سریداران در خراسان

۴۰ ۵. قهستان در قرون متأخر (قرن ۹ تا ۱۳ هجری قمری)

۴۱ • قهستان در دوره تیموریان

۴۱ • قهستان در دوره صفویه

۴۱ • تغییر نام قهستان به قائنات

۴۱ • وضع هنر و ادبیات در عصر صفویه

۴۲ • قائنات در دوره افشاریه

۴۲ • خاندان عرب خُزیمه

۴۲ • خاندان رفیعی

۴۳ ۶ قائنات (قهستان) در دوران جدید

۴۳ • قائنات پس از نادرشاه

۴۳ • کشکمش قدرت و نا امنی د'می در مرزهای شرقی

۴۳ • قائنات در دوره قاجاریه

۴۳ • قرار داد پاریس و جدایی خاک افغانستان از ایران

۴۴ • فتنه سالار برای جداسازی خاک - اسان

۴۴ • منازعات محلی در منطقه درمیان

۴۴ • بیرجند مرکز حکومت قائنات

۴۴ • تأسیس قنصلگری روس و انگلیس و اداره تذکره در بیرجند

۴۵ • جنگ جهانی اول و تأثیر آن بر قائنات

۴۵ • قرارداد ۱۹۰۷ و تقسیم ایران بین دول روس و انگلیس

۴۵ • تأسیس مدرسه شوکتیه در بیرجند

۴۵ • قائنات در زمان پهلوی اول

۴۶ • آغاز جنگ جهانی دوم و پیامدهای آن در قائنات

فصل دوم: فرمانروایان قهستان و درمیان

۴۸ مقدمه

۴۹ نژاد و خاستگاه خاندان رفیعی

۵۰ جایگاه خراسان و هرات در تاریخ ایران

۵۱ ارتباط خاندان رفیعی با بیگلریگی خراسان و هرات

۵۲ چهار دوره تاریخی در تاریخ محلی درمیان

دوره اول

الف: دوره حیات میرزا عبدالکریم درمیانی (متوفی به سال ۱۱۰۶ هـ ق)

- ۵۳ ب: میرزا محمد رفیع خان اول متخلص به لامع (۱۱۴۱-۱۰۷۶ هـ ق)
- ۵۳ • حوادث تاریخی مقارن زندگی میرزا محمد رفیع خان اول (لامع)
- ۵۴ • زندگی و شخصیت لامع
- ۵۵ • دیوان لامع
- ۵۶ • قالب شعری، سبک شاعری و مضمون اشعار لامع
- ۵۸ دوره دوم
- ۵۸ الف) دوره حیات میرزا محمد بقا خان (متولد ۱۱۳۷ هـ ق)
- ۵۸ • همراهی میرزا محمد بقا خان با نادر شاه در واقعه فتح هندوستان (۱۱۵۱ هـ ق)
- ۵۹ • دستور ساخت قلعہ فورگ برای میرزا محمد بقا خان از سوی نادر شاه
- ۵۹ • احمد شاه درآنی و خاندان رفیعی
- ۶۰ • اسناد ارتباط خاندان رفیعی با دربار درآنی
- ۶۳ • وقف در خاندان رفیعی
- ۶۳ • موقوفات میرزا محمد بقا خان (وقف اولادی)
- ۶۴ ب- وقایع حیات میرزا محمد رفیع خان دوم (۱۲۳۰-۱۲۲۰ هـ ق)
- ۶۴ • رویدادهای تاریخی مقارن زندگی میرزا محمد رفیع خان دوم
- ۶۵ • هراس رقیبان از عظمت قلعہ میرزا رفیع خان (قلعہ فورگ)
- ۶۵ • توصیف قلعہ در سفرنامہ کلنل مک گرگور
- ۶۶ • علت منازعه و درگیریهای محلی در زمان میرزا محمد رفیع خان دوم
- ۶۷ • اسناد وقفی مرتبط با قلعہهای میرزا محمد رفیع خان دوم
- ۶۸ • اسناد موجود وقفی مربوط به مسجد قلعہ میرزا رفیع خان (فورگ)
- ۶۸ تعدادی از قلعہهای اقماری
- ۶۸ • قلعہ طبس مسینا
- ۷۱ • قلعہ علی آباد طبس مسینا
- ۷۲ • قلعہ محمدآباد طبس مسینا
- ۷۲ • قلعہ خُرمک
- ۷۲ • قلعہهای رِزه
- ۷۲ • قلعہ رزه داخل روستا
- ۷۳ • قلعہ اصلی رزه خارج از محوطه روستا
- ۷۴ • قلعہ نو گاویج
- ۷۵ • قلعہ گزیک
- ۷۵ • قلعہ نوغاب

• قلعه سرو

• قلعه اره فورگ

• قلعه درمیان

• قلعه محمدآباد درمیان

• قلعه جغرتان

خانه‌ها و عمارت‌های تاریخی مرتبط با قلعه

• خانه تاریخی مهدی خان رفیعی (منزل امارت)

• خانه تاریخی عبدالله خان رفیعی

رخدادهای قلعه فورگ در زمان میرزا محمد رفیع خان دوم

سندی از میرزا محمد رفیع خان دوم در مجموعه اسناد آستان قدس رضوی

سند مهرنامه دوم میرزا محمد رفیع خان نزد خاندان رفیعی

موقوفات میرزا محمد رفیع خان دوم

۱. وقف نامه میرزا محمد رفیع خان دوم (موقوفه عام) علی آباد طبس مسینا

۲. وقف نامه میرزا محمد رفیع خان (موقوفه اولاد) محمد آباد طبس مسینا

۳. وقف نامه میرزا محمد رفیع خان دوم (موقوفه عام) مسجد آباد طبس مسینا

۴. وقف نامه میرزا محمد رفیع خان دوم بر مساجد فورگ

۵. وقف قرآن‌ها نفیس و کتب خطی

وفات و محل تدفین میرزا محمد رفیع خان دوم

دوره سوم

الف - رویدادهای پس از وفات میرزا محمد رفیع خان دوم

• سندی از خرید قلعه در زمان میرزا محمد رفیع خان سوم

• سجلات

• توضیحاتی در خصوص قلعه جغرتان

ب: وقایع دوران حیات میرزا محمد رفیع خان سوم

• تنش میان میرزا محمد رفیع خان سوم با خاندان خزیمه به تاریخ ۱۲۶۴ هـ.ق.

• جنگ محلی به سال ۱۲۶۸ هـ.ق. واقع در درمیان و فورگ

وضعیت قلعه میرزا رفیع خان در اواسط دوره قاجاریه

وقف نامه میرزا محمد رفیع خان سوم (موقوفه مزار بندگی مخدوم)

دوره چهارم

حوادث و وقایع پس از وفات میرزا محمد رفیع خان سوم

• حاج میرزا عطا محمد خان

۹۵	• حاج محمد اسماعیل خان
۹۵	وقف نامہ حاجی میرزا محمد اسماعیل خان ابن محمود خان
۹۶	• محمد ابراہیم خان
۹۷	• وقف نامہ محمد ابراہیم خان
۹۷	• عبدالعلی خان رفیعی
۹۷	• علی قلی خان
۹۸	ثبت قلعہ میرزا رفیع خان در فہرست آثار ملی
۹۸	جدول و نمودار وقفیات
۹۸	نظام مدیریت آب

فصل سوم : سازمان فضایی و ساختار کالبدی قلعہ میرزا رفیع خان (فورگ)

۱۰۴	مقدمہ
۱۰۵	۱. شبکه‌های ارتباطی
۱۰۵	الف) راه‌های دسترسی به روستای فورگ (شبکہ ارتباطی خارج)
۱۰۶	شکل شناسی بافت روستای فورگ
۱۰۷	دسترسی‌ها و معابر روستا
۱۰۷	راه‌های درون بافت روستا
۱۰۹	شناخت کالبدی قلعہ
۱۱۶	ب) ورودی‌ها و معابر اصلی قلعہ (شبکہ ارتباطی داخلی)
۱۱۹	۲. تأسیسات دفاعی
۱۱۹	الف) حصار بیرونی
۱۲۱	ب) حصار داخلی یا حصار دوم
۱۲۱	ج) سیستم خروج اضطراری (نقب زیر زمینی)
۱۲۳	د) برج‌ها
۱۲۵	سازہ‌ها و عناصر معماری
۱۲۵	• صُفحہ، پی یا مَصطَبۃ قلعہ
۱۲۶	• جرزہا
۱۲۷	• سقف‌ها
۱۲۷	۱. طاق آہنگ
۱۲۷	۲. طاق کُنبو
۱۲۹	۳. طاق و تَویزہ‌های چہار قسمتی یا چہار بخشی

۱۳۰	• درگاه‌ها و پنجره‌ها، بازشوها و تیرکش‌ها
۱۳۱	• مصالح معماری
۱۳۳	۴. ساختار کالبدی (عناصر معماری)
۱۳۴	بخش اول
۱۳۴	• آب انبار
۱۳۴	• فضاهای پیرامون آب انبار (تصفیه خانه)
۱۳۷	• اصطبل عمومی
۱۳۷	• فضای پیرامون اصطبل عمومی (سربازخانه)
۱۳۹	بخش دوم
۱۳۹	• برج خشتی
۱۴۱	• فضاهای متصل به ضلع شمال غربی (محوطه مسکونی)
۱۴۲	• مسجد قلعه
۱۴۵	بخش سوم: ارگ شاهی (کهندز)
۱۴۹	• نقب زیر زمینی
۱۴۹	• سیلو (محل نگهداری آذوقه):
۱۵۰	• اصطبل شاهی
۱۵۱	• بام قلعه
۱۵۲	۵. ساختارهای نامحسوس
۱۵۲	• سیستم‌های آبرسانی و دفع فاضلاب
۱۵۳	• گرمابه و آبریزگاه
۱۵۳	• سیستم گرمایش و سرمایش
۱۵۴	۶. هنرهای کاربردی
۱۵۶	مجموعه بناهای موجود در حوزه نفوذ قلعه
۱۵۶	• حوض، حمام و مدرسه میرزا (میرزا رفیع خان) فورگ
۱۵۷	• مدرسه علمیه
۱۵۷	• دروازه‌های ورودی و کاروانسراهای روستای فورگ
۱۶۳	پیوست
۱۷۷	نگاره‌ها و تصویرها
1	چکیده انگلیسی

پیش گفتار

قلعه تاریخی میرزا رفیع خان یا قلعه فورگ در روستای فورگ از توابع شهرستان درمیان در استان خراسان جنوبی واقع است و جزو ده قلعه بزرگ کشور به شمار می‌رود. این بنا نسبت به دیگر قلعه‌های استان خراسان حریفی ندارد و دست نخورده‌تر باقی مانده است و از این جهت قابلیت رسازی و احیا را دارد. سازمان میراث فرهنگی هر سال اعتباری برای مرمت و آبریزی قلعه هزینه می‌کند که این اعتبارات برای این بنا به نفع نمی‌کند. ضمن این که قلعه با وجود عظمت، جذابیت بصری، به هم بودن و قرار داشتن در محیط و بستر مناسب به جهت مطالعه و جاذب گردشگر، هنوز آن گونه که شایسته است معرفی نشده و مناسب ارائه شده در نشریات و رسانه‌های عمومی نیز بعضاً ناقص، اشتباه یا کم بازتاب بوده و نتوانسته است حق مطلب را ادا کند.

از آن جا که تحقیق مستقل و جامعی درباره قلعه میرزا رفیع خان به انجام نرسیده بود، ضرورت داشت در راستای تلاش‌ها و اقدامات سازمان میراث فرهنگی، تحقیقات جامعی در خصوص آن به انجام برسد تا سرگذشت و وقایع مربوط به آن و نیز حقایق امر و مشخصات سازه تا آن جا که امکان دارد شناسایی و معرفی شود. مطالعه ویژگی‌های فنی، معماری و ساختاری قلعه، مطالعات جغرافیایی و جغرافیای تاریخی، تاریخ محلی و سرگذشت قلعه باید صورت می‌گرفت تا زمینه شناسایی هر چه بهتر آن و امکان ثبت بنادر فهرست میراث جهانی فراهم آید. معرفی شایسته می‌تواند زمینه حفظ و نگهداری، مرمت و باز زنده سازی و رونق گردشگری در منطقه را فراهم سازد، به ویژه که روستای هدف گردشگری فورگ، روستایی کم نظیر با بسترهای تاریخی و طبیعی و بافت ارزشمند یکی از روستاهای کوهستانی جالب توجه و دیدنی منطقه است که در کنار سایر جاذبه‌های گردشگری و محلی، پتانسیل بسیار برای جذب گردشگر و سرمایه گذار مادی و معنوی را دارد.

برای جمع آوری اطلاعات مورد نیاز در خصوص این قلعه از روش مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی بهره گرفته شد. در مرحله اول و در مطالعات کتابخانه‌ای از کتاب‌ها، اسناد، سفرنامه‌ها و دیگر منابع مکتوب استفاده به عمل آمد و سپس در مطالعات میدانی، از تاریخ شفاهی و مطالعات مردم‌شناسی بهره گرفته شد، همچنین در این راستا نقشه توپوگرافی بنا ترسیم گردید و نهایتاً کلیه مطالعات انجام شده و نتایج تحقیقات و کاوش‌های باستان‌شناختی، مورد بررسی قرار گرفت. متأسفانه شرایط و امکان مطالعه آثار و اسناد موجود در افغانستان به دست نیامد که این امر می‌توانست دست‌آوردهای جالبی به همراه داشته باشد.

در بخش مطالعات کتابخانه‌ای منابع بسیاری مورد مطالعه قرار گرفت، ولیکن پراکندگی و قلت منابع مرتبط، در نتیجه گیری نهایی و ارائه مدارک قابل استناد و قابل استنتاج مشکل ایجاد می‌کرد. در این بنا به طور مستقل مقاله یا کتابی نوشته نشده است، در کتاب‌ها از مقاله‌ای این قلعه ذیل آثار تاریخی خراسان معرفی شده و مطالعات دانش‌آموزی در خراسان جنوبی نیز بیشتر بر قلعه‌های اسماعیلی تمرکز دارند. تحقیقاتی که تاکنون صورت پذیرفته به دو پایان نامه و یک گزارش محدود می‌شود. در کتب جهانگردان و سیاحان اروپایی از جمله مک گرگور، فوربز، خانیکیف، بلو، پریدو، سایکس و غیره... نیز به قلعه اشاراتی شده است؛ لذا برای یافتن حقایق تاریخی و وقایع مربوط به بنا، مدارک مربوطه، از میان کتاب‌ها و اسناد مختلف مانند فرمان‌ها، ترکه‌نامه‌ها، وقف‌نامه‌ها و بنچاق‌ها... استخراج شد و کتاب‌های تاریخی قدیمی و جدید بسیاری، به دقت مورد مطالعه قرار گرفتند.

با توجه به مباحث کتاب از مراکز مختلف، مدارک، اطلاعات و عکس‌های مورد نیاز تهیه شد از جمله: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، کتابخانه تخصصی گروه تاریخ دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، کتابخانه ملی، کتابخانه

پرکنیم، از این رو لازم است با ثبت و حفظ وقایع، تاریخ شفاهی و مدارک و اسناد بر جای مانده به صفحه‌های کم سو و تاریک و گم گشته در ازمنه این سرزمین کهن نوری هرچند اندک بیفکنیم، ره یافتن به این ظرایف و موشکافی در حقایق تاریخی با حفظ و نگهداری اسناد و شواهد تاریخی تا حدودی امکان پذیر می‌گردد و نیل به مقصود را برای پژوهشگران هموار می‌سازد.

در پایان لازم می‌دانم از همه دوستان و همشهریانی که ما را در تهیه این مطالب و کمال آن به نوعی یاری دادند صمیمانه قدردانی نمایم، از راهنمایی و راهگشایی جناب آقای دکتر حسن کریمیان استاد گروه باستان‌شناسی و متخصص معماری دوره اسلامی و معاون پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران که مشاوره علمی تحقیق را بر عهده گرفتند سپاسگزارم. از جناب آقای دکتر محمود رفیعی استاد طب دانشگاه علوم پزشکی تهران که زحمت بازخوانی این نوشتار را تقبل نموده و راهنمایی‌های ارزنده‌ای ارائه نمودند بسیار ممنون و سپاسگزار هستم. از آقای حسن رمضانی مدیر کل محترم اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان جنوبی و آقای احمد برآبادی معاون پژوهشی اداره کل و آقای علی‌رضا نصرآبادی مدیر پایگاه میراث فرهنگی و همکاران رجم‌نشان قدردانی می‌کنم. همچنین مراتب امتنان خود را از آقای سرتیغ شاطری ابرار می‌دارم. از همکاری مولوی محمد ملایی سپاسگزارم و قدردان زحمات آقای حسین توحیدی فرد می‌باشم. تشکر خود را از آقای مهدی مرتضوی ناشر محترم به پاس دقت و سرعت در کار ابراز می‌دارم و برای همه این بزرگواران توفیق روزافزون، سربلندی و یک رخساری از درگاه ایزد متعال آرزو مندم. وجود اشتباهات و نواقص را بر کار خود مردود نمی‌دانم و از همه صاحب‌نظران عزیز در این زمینه انتظار هم‌اندیشی و یاری دارم، نظرات و انتقادات ایشان مزید خاطر خواهد بود. امید است این تحقیق بتواند در راستای خدمات علمی و فرهنگی به کشور مورد استفاده محققان، دانشجویان و علاقه‌مندان قرار بگیرد. لازم است در راستای شناسایی و معرفی آثار مادی و معنوی کشورمان که مَعَرَفِ هویت و جایگاه والای فرهنگ، و غنای دانش و بینش نیاکان‌مان هستند، تحقیقات جامع و دقیقی، صورت گیرد و این یافته‌ها به جهانیان معرفی شود و مایه معرفت‌اندوزی و میهن‌دوستی عالمانه، برای نسل‌های آینده باشد تا از فرهنگ و داشته‌های ارزشمند خود غفلت نورزند.

مهدی رفیعی

تابستان ۱۳۹۶

مجلس، مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی، مرکز اسناد و آستان قدس رضوی، مؤسسه ملی ملک، کتابخانه و مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی، پژوهشکده باستان‌شناسی، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان خراسان جنوبی، سازمان نقشه‌برداری کشور، سازمان جغرافیایی ارتش، مرکز آمار کشور، سازمان هواشناسی و...

تحقیق حاضر به صورت کتابی در سه فصل تهیه شده است، فصل اول به بسترهای شکل‌یابی اختصاص دارد که بسترهای جغرافیایی و تاریخی را شامل می‌شود؛ در این فصل مسایل جغرافیایی در سه بخش جغرافیای سیاسی، طبیعی و انسانی شرح داده شده سپس جغرافیای تاریخی قهستان از پیش از اسلام تا دوره پهلوی اول به‌طور مختصر بیان شده است. فصل دوم به تاریخ محلی فرمانروایان و حاکمان قهستان و درمیان اختصاص دارد؛ در این فصل تلاش شده است حضور و فعالیت حاکمان محلی و صاحبان قلعہ فورگ با توجه به اسناد، مدارک، شواهد و قراین موثق، معرفی و ارتباط ایشان با حوادث تاریخی متصل و توضیح داده شود که در مواردی منجر به روشن شدن حقیقت وقایع گردیده است. فصل سوم نیز به معرفی بنا و ساختار قلعہ، شرح کالبد و استحکامات آن، اختصاص دارد که با نقشه‌های دست‌آوردهای جدید و دقیق ارائه شده است.

برای تهیه نقشه کامل محوطه با همه جزئیات آن و نیز طرح سه بعدی بنا به اندازه‌گیری‌های دقیق نیاز بود، از این رو برای تهیه نقشه توپوگرافی و سه بعدی در این فصل پس از مذاکره با آقای رامین جلیلیان و عقد قرارداد با آقایان میثم شفاعتی مقدم و احسان غلامی، پلان و توپوگرافی تهیه و در آذر ۱۳۹۵ پس از اصلاحاتی تحویل شد، سپس طرح سه بعدی طراحی شد و آقای علی ملکی‌نیا چیدمان نقشه سه بعدی قلعہ را به انجام رساندند که از ایشان تشکر می‌کنم، در ادامه نقشه فضاهای مختلف قلعہ به انضمام عکس‌های مربوطه تنظیم گردید، در این خصوص از سرکار خانم مرضیه طاهریان که لطف کردند و یاریگر من بودند کمال تشکر و امتنان را دارم. همچنین در این راستا از آقای امیر حسین کریمی مقدم سپاسگزارم.

در این جا فرصت را غنیمت شمرده و یادآوری می‌کنم که نگهداری و حفظ مدارک و اسناد تاریخی تا چه اندازه مهم و ضروریست و به شناخت هر چه بیشتر و دقیق‌تر مسایل و رخدادهای زمان کمک می‌کند. ما هنوز آگاهی عمیق و درستی از آنچه در گذشته‌های دور و نزدیک بر پیشینیانمان رفته است نداریم و به سبب کمیود منابع نتوانسته‌ایم خلاءهای موجود را

مقدمه

اگرچه ایجاد حصار و تأسیسات دفاعی اقدامی غریزی و فطری است، لیکن این اقدام در دوران تاریخی ایران از اسطوره‌ها و دستورات دینی نیز ریشه می‌گرفت. در وندیداد به صراحت بر ساختن «دیواری محافظ، حصار و بارو» تأکید شده و در اسلام، پیشگیری از تعرض دیگران اقدامی واجب و شرعی به شمار آمده است. پژوهشگرانی که مطالعه این تأسیسات را موضوع فعالیت خود ساخته‌اند، آنها را از منظر «موقعیت ساختاری» در دو گروه کوهستانی و جلگه‌ای جای داده و با عنایت به تفاوت‌هایی که در پلان و مصالح آنها به ثبت رسیده، به دسته‌بندی «مختار» و «شناسانه» آنها پرداخته‌اند.

از آنجائی که قلعه‌های جلگه‌ای عموماً با فضاهای زیستی مرتبط می‌باشند، در احداث آنها نقشه‌ای از پیش تعیین شده الگوی کار قرار می‌گرفت. عیناً بدین سبب است که نقشه قلعه‌ها می‌تواند همانند آینه‌ای ساختار اجتماعی مالکانشان را منعکس ساخته و به معرض نمایش بگذارد؛ به ویژه آن‌که موقعیت جغرافیایی، ابعاد، احجام، مصالح و تزئینات این بناها، این مالکان را در جایگاه برتری از مراتب اجتماعی قرار می‌دهد. کشور پهناور ایران، تعداد بی‌شماری از تأسیسات دفاعی و قلعه‌های بزرگ و کوچک را در خود جای داده است. اگرچه محققانی نظیر ماکسیم سیرو، پروفیسور کلایس و استاد محمد یوسف کیانی و... تلاش‌های شایان توجهی در معرفی این گروه از بناهای باستانی ایران به انجام رسانده‌اند و دست اندرکاران «مدیریت ثبت آثار ملی» در قبل و بعد از انقلاب اسلامی نیز تعداد کثیری از این بناها را در فهرست آثار ملی به ثبت رسانده‌اند، لیکن این آثار به حدی کثیراند که شناسایی، معرفی، حفاظت و مرمت آنها تلاش سالیان متمادی محققان و متخصصان را می‌طلبد. از این رو شایسته است تا ضمن سیاست‌گذاری از زحمات محققانی که قلعه‌های منطقه‌ای خاص را

وجهه همت خود قرار داده‌اند، از تلاش‌های خالصانه پژوهشگران گرانقدری چون جناب آقای مهندس مهدی رفیعی و سرکار خانم زینب آزمون، که نسبت به معرفی علمی قلعه تاریخی و ارزشمند میرزا رفیع خان (فورگ) اهتمام ورزیده‌اند، سپاسگزاری ویژه نمود. اهمیت این اثر تألیفی آن‌جا مضاعف می‌گردد که بدانیم قلعه میرزا رفیع خان (فورگ) را می‌توان در میان ده قلعه تاریخی برتر کشور در دوران اسلامی جای داد. تهیه نقشه‌های متعدد از فضاهای قلعه - که با حمایت مالی جناب آقای رفیعی به انجام رسید - نیز بر امتیاز این پژوهش می‌افزاید. آنچه این کتاب را بسیار ممتاز ساخته، تبعیت نگارنده‌گان از پژوهش علمی روشمندی است که نتایج آن اینک ارائه گشته است. همچنین است اسناد منحصر به فردی که به شکل‌یابی و توسعه فضاهای این قلعه و تحولات تاریخی آن را مشخص داشته است. توجه نگارندگان به مطالعات تاریخ محلی، مردم‌شناسی، سند شناسی و معرفی جایگاه قلعه میرزا رفیع خان (فورگ) در ساختار اجتماعی و سیاسی منطقه قهستان و در میان، از ویژگی‌های دیگری است که اثر حاضر را بسیار شاخص می‌سازد. ویژگی‌های برجسته علمی اثر تألیفی حاضر سبب آن است تا راقم این سطور نیز بر خود بمالید که در تألیف آن ایفای نقش نموده است. در پایان، به کلیه پژوهشگران گرانقدری که در زمینه معرفی موارث فرهنگی ارزشمند این مرز و بوم اهتمام می‌ورزند ادای احترام نموده و سربلندی و سعادت آنها را آرزو دارم.

دکتر حسن کریمیان

عضو هیأت علمی گروه باستان شناسی دانشگاه تهران

تابستان ۱۳۹۶